NAOMI FONTAINE

EKA ASHATE NE ODUSTAJ

LEYKAM international

Naomi Fontaine

EKA ASHATE
NE ODUSTAJ

LEYKAM international

ŠUTJELI SU VIŠE
OD POLA STOLJEĆA.
ŽIVJELI U TIŠINI.
EKA TAKUAKI AIMUNA.
OSTALI SU BEZ RIJEČI.
ŠUTNJA IH JE
DOTUKLA.

NAKLADNIK
Leykam international d.o.o., Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA
Jürgen Ehgartner

UREDNICA
Eugenia Ehgartner

PRIJEVOD S FRANCUSKOGA
Mirna Sindičić Sabljo

LEKTURA I KOREKTURA
Vesna Solar

© Leykam international d.o.o., Zagreb 2026.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Naslov originala:
EKA ASHATE. NE FLANCHE PAS
by Naomi Fontaine © Mémoire d'encrier, 2025.
„This edition is published by arrangement with Éditions
Mémoire d'encrier in conjunction with its duly appointed agent
Books And More Agency #BAM, Paris, France. All rights reserved."

We acknowledge the support of the Canada Council
for the Arts for this translation.
Nous remercions le Conseil des Arts du Canada du soutien
accordé à notre programme de publication.

Republika Hrvatska Ministarstvo kulture i medija
Republic of Croatia Ministry of Culture and Media

Canada Council for the Arts
Conseil des arts du Canada

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva kulture
i medija Republike Hrvatske i Grada Zagreba.

ISBN 978-953-340-246-8

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu knjižničnog
sustava Bukinet pod brojem 991006043812209366.

Naomi Fontaine

EKA ASHATE
NE ODUSTAJ

S francuskoga prevela
Mirna Sindičić Sabljo

Književni svijet Naomi Fontaine
(Mirna Sindičić Sabljo)

Zagreb, 2026.

Ovu knjigu posvećujem svojoj majci.
Da ona nije bila kraljica,
ja ne bih postala književnica.

Nego lude svijeta izabra Bog da posrami mudre,
i slabe svijeta izabra Bog da posrami jake;
i neplemenite svijeta i prezrene izabra Bog,
i ono što nije, da uništi ono što jest,
da se nijedan smrtnik ne bi hvalio pred Bogom.

Prva poslanica Korinćanima 27-30

PROLOG

Rado bih vam rekla da vas očekuje vedra, snažna i uvjerljiva priča. Nalik na cretnu brezu, izdržljivo stablo koje je gotovo nemoguće posjeći ili rascijepiti. O otporu sam htjela pisati na način na koji se opjevava domoljublje. Pričama o junacima, o hrabrosti. Glasnim *a cappella* pjesmama kojima nije potrebna pratnja orkestra ili činela kako bi pobudile osjećaje. Pjesmama o pamćenju i o dužnosti. Himnama posvećenim mojoj kulturi. Silno sam željela da moj narod bude nepobjediv. Moralno neokaljan. Samoprijegoran.

Priželjkivala sam da moćnicima očitamo lekciju. I da mudre misli naših djedova citiraju kao i Sokratove, Aristotelove, Platonove. Izvan povijesnih knjiga postoji višestruko pamćenje.

Od starijih članova zajednice nisam čula ono što sam gorljivo željela čuti.

Dok sam sjedila sučelice njima. Na kožnom kauču u njihovoj dnevnoj sobi, na drvenoj stolici u njihovoj kuhinji, u kutu njihove brvnare, na trijemu iza njihove kuće, s pogledom na zaljev i tvornicu

aluminija. Dok je njihov pogled klizio ponad mora, plimnih valova, svibanjskih zapuha, nestale smrekine šume, sterilna mirisa očišćene kuhinje, našega odraza na ekranu televizora. Bili smo posve sami, nitko nas nije prisluškivao. U trenutku kad sam sjela nasuprot njima kako bih slušala priče o prošlosti.

Od starijih sam članova zajednice čula jednu posve drukčiju priču. Drukčiju viziju svijeta.

Redom su mi pripovijedali o nekadašnjem životu običnih ljudi.

O brvnari koja nudi zaklon djevojčici, njezinim mlađim sestrama, njezinoj mlađoj braći. O hrpicama brašna koje će se pretvoriti u beskvasni kruh. O užarenu pijesku u kojem će se ujutro kuhati. O žeđi i gladi u utrobi običnoga čovjeka. O jednostavnim mislima. O trunčicama nade. O grančici koja se uvija pod teretom snijega. O zrncu odvažnosti koje se rađa iz straha u trenutku kada se sve oko tebe mijenja. Urezanoj ondje. U srcu običnog čovjeka. Djevojčice. Najsitniji dio hrabrosti istrgnut iz lavine nesigurnosti, sumnje i prijezira.

I najsitnija od sitnih gesti može biti važna, ta me misao opsjeda. Ona o kojoj se nikada nije pripovijedalo. Koju se nije slavilo. Ona koje me uspavljivala u djetinjstvu. Možda upravo o toj gesti pokušavam pisati.

O gesti otpora.

Napjev, zato što je najstariji među umjetničkim
oblicima koji su se izvodili na teritoriju,
savršeno odražava misao naroda Innu
i ono što smatramo važnim.
Onomad su pjevači uz pratnju
teuaikana pjevali o svojim snovima i vizijama.
Glasovima i zvukom bubnja ispunjavali su
prostor na kojem su boravili.
Bio je to njihov način upućivanja
molitve Stvoritelju.

Danas umjetnici, glazbenici,
skladatelji, izvođači pjevaju na jezicima
svojih očeva. Pjevaju o svojem otporu, patnji,
ljubavima, djetinjstvu, molitvama, ponosu.
Innu pjesme izravno povezuju naša i vaša srca.

Mishta-shashish apu uapamatan
Apu tshissenitaman eshininakushin
Ashtem tshiue, nikaui
Ashtam natuapam

Odavno te vidio nisam
Zaboravio sam crte tvojega lica
Vrati se, mama,
vrati se po mene

BRYAN ANDRÉ

Potičem iz dviju rijeka. Moja je majka potekla iz zajednice Tshemanipishtikunnuat, potomkinja je naroda Innu koji živi uz rijeku Sainte-Marguerite. Moj otac pripada zajednici Mishtashipuinnuat, potomak je naroda Innu koji živi uz rijeku Moisie. Tijekom stoljeća koja su prethodila razdoblju kolonizacije iz tih su se dvaju klanova razvile zajednice Uashat i Apituamiss.

Godine 1950. provincijska je vlada, uz potporu one federalne, na cijelom području sjevernoga Quebeca uspostavila rezervate. To je područje sve do danas ostalo zanemareno. Isuviše udaljeno. Isuviše divlje. Cilj je bio broj novih rezervata svesti na najmanju moguću mjeru. Vlada je, bez razmišljanja, spojila zajednice Uashat i Apituamiss te stvorila zajednicu* broj 80: Maliotenam, „Marijin grad".

* U Quebecu, kao i u cijeloj Kanadi, zajednica (fr. bande) predstavlja administrativnu jedinicu i temeljnu razinu vlasti za autohtone skupine koje podliježu Zakonu o Indijancima.

Novi rezervat nije sagrađen na tradicionalnom teritoriju, već na prostoru kojim ne prolazi ni jedan riječni put. Po nalogu vlade, životom obiju zajednica upravljalo je Vijeće zajednice. Na tom su se prostoru trebali prilagoditi sjedilačkom načinu života, to je bio cilj.

Ipak, narod Innu, vječno nepokoren, odupro se tom fizičkom spajanju dviju zajednica. Odbili su napustiti tradicionalno mjesto svojih godišnjih okupljanja samo kako bi udovoljili vladi koju ionako nisu smatrali svojom. Na pitanje odakle dolazimo, zato danas odgovaramo: Uashat mak Maliotenam. Vlada naše dvije zajednice poima kao jednu, iako se sastoji od dvaju sela, međusobno udaljenih šesnaest kilometara. Iako postoje dvije različite povijesti, dva obiteljska klana, dvije rijeke. Ona mojega oca i ona moje mame.

Ja sam potomkinja obaju klanova: Tshemanipishtikunnuata i Mishta-shiupiunnuata. Oba su dio moje životne priče.

Dok je bila posve mala, moja je majka odrastala u uvjerenju da je bolje biti bjelkinja nego Indijanka.

Ta se ideja pojavila tamo gdje je živjela. Jednoga dana dok je bila dijete. Promatrala je svoju kuću. Brvnaru u lošem stanju. Premalenu za njezinu brojnu braću i sestre. Od drvenih dasaka istrošenih kišom i zapusima vjetra. Korov posvuda. Neobrezano grmlje. Kržljava breza koju je njezin otac nedavno posadio. Ta se ideja rodila na tom mjestu, u zabiti, na kraju puta koji vodi prema njezinoj osnovnoj školi, dok bi prolazila pored bjelačkih kuća, ljepših, modernijih, izgrađenih od cigle, okruženih ogradom.

U trenutku dok je promatrala svojega oca, Nikshana, koji nije govorio francuski jezik. Natucao ga je. Osobama iz svojega okruženja obraćao se isključivo starim jezikom kojim su komunicirali u šumi. Jezikom koji se čak i u rezervatu doimao zastarjelim. Njezin je otac dio svojega života proveo radeći kao stolar, za mizernu plaću. Sada je

izrađivao bubnjeve i snježne krplje, i bio je isto tako siromašan. Zbog traka vlažne životinjske kože kuća je poprimila neugodan miris koji se nije dao ukloniti. Nikshan je u podrumu izrađivao drvene skulpture. Pod je bio prekriven brezinom trijeskom. Posvemašnji nered. Bio je star, odijevao se poput gorštačkog Indijanca. Nosio je mokasinke, karirane košulje, otrcane hlače koje su pridržavale naramenice. Za njim se širio miris Vicksa, nečeg zastarjelog, iščezlog. Terpentina, timola, smreke. Jake neliječene gripe.

I kad bi promatrala svoju majku. Umornu ženu tamne puti, koja je često povisivala glas. Kojoj su pravila lijepog ponašanja, ona koja se u školi uče, bila nepoznata. Koja se nije znala lijepo izražavati. Koja se nikada nije ispričavala. Ni zahvaljivala. Koja je zaudarala. Staricu kratke kose. Njezino je tijelo nabujalo zbog brojnih trudnoća. Nije se uspijevala osloboditi suvišnih masnih naslaga. Svaka je crta njezina lica odražavala težak život Indijanaca.

Kad bi se uspoređivala s drugim učenicima iz razreda. Bjelačkim djevojčicama odjevenim u nove traperice koje su im savršeno pristajale. U ružičaste, bež ili svjetloplave košulje. S plavom kosom koju su njihove majke savršeno počešljale jer su za to imale vremena. Koje su se smijale na poseban način. Bezbrižno, samopouzdano. Kad bi njihovu odjeću uspoređivala sa svojim pohabanim majicama, zakrpanim trapericama, demodiranim kaputom koji je prije pripadao njezinoj sestri Caroline. Kad bi čula kako se ostale djevojčice u razredu izruguju njezinoj

sramežljivosti, naočalama obla okvira, rukavicama punim rupa. Kad ne bi nikad uspjela pronaći pravu riječ i obraniti se. Kad bi, zbunjena, sama plakala u zahodu.

Ta pomisao pojavila se u tom trenutku. Ukorijenila se u dnu njezine utrobe. Preplavila je njezinu svijest i pretvorila se u činjenicu. Bila je u to uvjerena. Utjecala je na sva područja njezina života, na ona koja je smatrala važnim: obrazovanje, vjeru, dom, ishranu, novac, način izražavanja, odijevanja, življenja, bivanja. Uspoređujući se s bijelcima neizbježno je dolazila do zaključka o njihovoj superiornosti.

Zbog te je spoznaje svakoga dana patila.

Majka je u Sherbrooke otišla bez pozdrava. Nije se pozdravila ni s mojim sestrama, ni s bratom, ni sa mnom. Ni s jednim od voljenih unuka.

Neko smo vrijeme mi bili sva njezina sreća. Tako nas je nazivala. Govorila bi:

Ovo je sreća. Vidjeti sve vas oko mene, mamu, svoju djecu, svoje unuke.

U boji njezina glasa osjetilo bi se veselje.

Oči su joj blistale.

Ne bi uspijevala suspregnuti suze.

Mi smo je promatrali tako ispunjenu, s osmijehom na usnama. Bili smo njezina sreća. Bili smo joj važni. Bili smo njezina djeca.

Još početkom ljeta najavila nam je da krajem kolovoza odlazi. U Sherbrooke, obrazovati se na vjerskom institutu za odrasle. Premda u to vrijeme nisam bila njezina omiljena, besprijekorna kćer – ako sam to ikad i bila – htjela sam da njezin odlazak nekako obilježimo. Večerom, slavljem, oproštajem.

Odbila je. Kategorički. Bila je bijesna. Ogorčena. Cijeloga je ljeta nitko nije posjetio. Ni jedno njezino dijete nije zanimalo što se s njom zbiva. Čak ni mene.

To mi je ljeto bilo teško. Patila sam zbog nedavnog prekida ljubavne veze, pokušavala sam se oporaviti uz crno i bijelo vino. Prazninu koju je moj bivši ljubavnik ostavio za sobom ispunjavala sam desetcima litara jeftina vina koje sam kupovala u trgovini iza ugla. Alkohol je ispunio sav prostor. U mojemu domu. U mojoj obitelji. U mojemu tijelu. Pred sestrama i prijateljima pretvarala sam se da sam dobro. To sam još uvijek uspijevala. Ali pred majkom, izložena pogledu koji sve vidi, ništa nisam mogla sakriti i to sam znala. S punim je pravom osjećala da smo je napustili i bila je ljuta. Slomili smo joj srce. Mjesecima sam je izbjegavala. Kao što izbjegavamo zrcalo u kojem se odražava naš očaj.

Otkazali smo proslavu koju smo htjeli organizirati u njezinu čast.

Otišla je treće nedjelje u kolovozu. Kao divljakuša. Iz Uashata se uputila na dvanaestosatno putovanje automobilom. Sama. Izvan našeg dosega. S tisuću omanjih putnih torbi. U svojem vječno neurednom autu RAV4. Bio je to istinski šok. Bojala sam se, priznajem, ostati sama, bez nje. Bila sam dijete koje je još uvijek trebalo spašavati. Zagrliti. Utješiti.

Bilo je rano ujutro.

Toga me jutra teta Lisette triput nazvala. Triput zaredom. Tri, to ne može biti dobar znak. Pijetao zakukuriče triput. Loš je to predznak.

Na poziv nisam odgovorila jer nisam htjela prekidati san. Čak ni na treći.

Mlađa sestra poslala mi je poruku.

Napisala je:

Umrla je Rose-Aimée.

Rose-Aimée bila je jedna od mojih omiljenih teta. Ona koja pripovijeda najsočnije priče. Koja zna sve tračeve, sva šaputanja na jastuku. Rose-Aimée, koja je u našoj obitelji zadužena za brigu o bolesnicima. Koja oboljelima od zloćudnog tumora masira leđa, koja umirućim masira stopala. Ona koja bdije noću dok bolesnik, preplavljen tjeskobom, napušta ovaj svijet. Ne znajući što ga na drugoj strani čeka. Zabrinut zbog onog što ostavlja za sobom. Ona je osoba koja sluša tuđe strahove i žalopojke. Sve do posljednjeg daha.

Ona, preminula. Od srčanog udara. U vlastitoj sobi. Sama.

Moja je mlađa sestra konačno uspjela dobiti mamu na telefon. Vozila je u smjeru Baie-Trinité. Zbog kiše je krenula ranije od planiranog. U trenutku kad joj je moja sestra priopćila vijest, od Uashata je bila udaljena sat i pol vožnje.

Plakala je. Moja mama. Zato što je među njezinih trinaest sestara Rose-Aimée bila najbrižnija, imala je najviše razumijevanja i nije dijelila savjete ako se to od nje nije tražilo.

Moja je mama plakala dok se vozila natrag. Vraćala se kako bi obavila uobičajeno. Oprostila se. Rekla joj da ju je voljela.

Zato što je smrt nemilosrdna, povratka nema. Zato što je upravo izgubila sestru, uvjerena sam, mama se predomislila. Odlučila je da neće otputovati bez oproštaja.

Te me večeri, kad smo se vidjele, zagrlila. I ja sam zagrlila nju, rekla sam joj da tugujem zbog Rose. Ostale smo nepomične nekoliko sekundi. Obje. Više joj ništa nisam zamjerala. A toliko sam joj toga htjela reći. To je ljeto bilo ispunjeno boli. Htjela sam joj ispričati o svojim neuspjesima, o srcu koje mi je ponovno slomljeno. Htjela sam se, kao nekoć, nasloniti na njezino rame. Pronaći utočište u njezinoj toplini. U njezinoj snazi. Klonula poput ranjene jarebice. Dopustiti joj da mi liže rane, njoj, mami medvjedici koju nikada ništa nije moglo uznemiriti. No koja nas je napuštala. Ni riječ nisam rekla.

Nakon pogreba njezine sestre majka je otišla. Sama, prvi put u životu. Prvi je put sebe stavila na prvo mjesto. Odabrala je vlastiti put, vjeru, život. Ta sitna, tamnoputa žena. Stara gotovo šezdeset godina. Ispunjena srca. Otišla je zbog nečeg većeg od vlastite sreće, većeg od nas. Ne obećavajući skori povratak.

Promatrala sam je dok je odlazila. Gledajući je kako odlazi, shvatila sam da mi je potrebna. Još uvijek. I tako će biti još dugo. Svakoga dana. Nesumnjivo do moje vlastite smrti.

Imala sam tada trideset i šest godina.

Internat u Maliotenamu, zatvoren 1971.,
zamijenila je dnevna škola.*
Pravila se nisu promijenila, ostala su
ista kao i u internatu.

U razredu je bilo zabranjeno služiti se jezikom
innu-aimun. Bjelački nastavnici
predavali su nam o svojoj povijesti, jeziku,
matematičkim izračunima, znanosti, vjeri.
Razlika je bila samo u jednom: učenici su se
nakon
nastave vraćali kućama.

Tshiam ma eka patshitenimu nuitsheuakan
Eshku tshinuau meshkanau tshe ui pimutain
Papeikutshishikua tshika ui ishi-utinen

Nemoj se obeshrabriti, prijatelju moj,
Dug je put pred tobom
dan po dan i naposljetku ćemo stići

BILL ST-ONGE

---

* U pokrajini Quebec izraz „dnevna škola za autohtono stanovništvo" ponajprije se odnosi na škole pod upravom državnih vlasti ili javnih školskih odbora, u koje su išla isključivo djeca Prvih naroda i Inuita, često u rezervatima. Te su škole danas predmet opsežne skupne tužbe zbog nanesene štete, rasizma i gubitka kulturnog identiteta.

Ima tome više od šezdeset godina, tada su još bili djeca. Imali su roditelje. Živjeli su s njima u Nutshimitu. Govorili su vlastitim jezikom. Jezikom šume. Dječaci su očeve pratili tijekom lova na sitnu i krupnu divljač. Od njih su učili kako se orijentirati u planinama, kako ploviti po jezerima i rijekama. Kretati se po njihovu teritoriju, Nitaunitu. Neki su bili nadareni za lov na lososе. Bili su vješti s harpunom. Drugi su s lakoćom prepoznavali neplovne dijelove rijeke, predviđali koja stabla treba srušiti. U njihov se osjećaj za orijentaciju moglo pouzdati. Predvodili su klan. Među njima je bilo i sporih i lijenih. Valjalo ih je preodgojiti. Djevojčice su oponašale poslove svojih majki, one sitne kao i one zahtjevnije. Neke od njih povijale su drvene lutke i pjevale im uspavanke. Neke su mijesile kruh i nadzirale pripremu juhe od zečetine. Neke su pazile da se vatra ne ugasi. Neke su odlazile sakupljati galebova jaja na obalu. Neke su cijepale sitna drva za ogrjev.

U šatorima su živjeli nekoliko mjeseci godišnje. Nekoliko mjeseci godišnje živjeli su u brvnarama koje su sagradili njihovi očevi. Poznavali su i neumoljivu zimsku hladnoću, kao i srpanjske morske plime. Napamet su naučili napjeve svojih djedova, pjevali su ih u pratnji bubnjeva, dok je tlo podrhtavalo pod njihovim nogama. Razlikovali su glasanje gnjurca i droplje, tuljana i morskih lavova, morali su ih oponašati ne bi li privukli i ulovili. Svakoga su dana učili kako preživjeti, a pritom ne osjećati strah. Kako nahraniti duh i tijelo. Kad bi bili premoreni od hodanja i nošenja tereta, a njihova bi dječja tijela bila na izmaku snaga, na nekoliko bi trenutaka sklopili oči na očevim ramenima ili u majčinu naručju. Kako bi osjetili toplinu njihovih tijela, ritam njihovih srca, njihov dah na svojim obrazima. Tako bi im se vratila energija za nastavak pješačenja.

Imali su roditelje. No svejedno su živjeli poput siročadi. Napušteni. Gledali su roditelje kako ih, posve nemoćni, napuštaju. Ne znajući kamo ih odvode. Odmah po rastanku osjećali su strah. Odveli su ih u internat. U Maliotenam, nedavno sagrađeno selo.

Čim su nogom stupili u internat, odvojili su ih od braće i sestara. Neki svoju braću i sestre nisu vidjeli mjesecima nakon što su dovedeni u internat. Povremeno su ih susretali u blagovaonici, no s njima nisu smjeli razgovarati, požaliti se da im nedostaju roditelji. Željeli su ih upitati sjećaju li se

priče koju im je djed u šatoru pripovijedao, one koja im je za mrkle noći pomagala usnuti. Kad nisu uspijevali zaspati. Neke su djevojčice spavale u istim spavaonicama kao i njihove sestre. Djevojčici koja je spavala u krevetu pored njih šapćući bi ispripovijedale djedovu priču, a ona bi je potom prepričala njihovoj sestri. Neki među njima bili su toliko mali da se djedove priče nisu sjećali.

Strah su počeli osjećati odmah po dolasku u internat. Bio je posvuda oko njih. Krici. Prijetnje. Strah bi preplavio cijelo njihovo biće čim bi ujutro ustali i počeli pospremati krevete. Pratio ih sve dok navečer prije počinka te iste krevete ne bi raspremili. Neki među njima strahovali bi i cijele noći. Nikada ne bi uistinu počinuli. Neki su zbog straha neprestano plakali. Usred noći bi ih budili i fizički kažnjavali. Budili i seksualno zlostavljali. Svi su znali što se noću događa. Neki su to morali trpjeti. O onome što su proživjeli nikada nisu pričali. Njihovi su pogledi ugašeni. Emocionalno udaljavanje zamijenilo je strah. Odvojenost tijela i duše. Neki su u internatima izgubili dušu. Dio njih ta četiri zida nije nikada napustio.

Slabo su se hranili. Jeli su bezukusnu hranu koja bi jedva napunila njihove izgladnjele trbuhe. Potajice su krali hranu iz kanta za smeće iza zajedničke blagovaonice. Neki su se razboljeli jer tu hranu nisu mogli probaviti. Često su razmišljali o ukusnom, toplom beskvasnom kruhu koji im je mama posluživala s džemom od borovnica. Razmišljali su

o okusu dimljenog lososa i varivu od droplje. Sve bi dali za zalogaj u masnoći pečenog sobova mesa i malo čaja. Novom se načinu prehrane dio njih nikada nije prilagodio. Neki su u vrlo ranoj dobi oboljeli od malignih bolesti. Neki su cijeloga života patili od proljeva, bolova u trbuhu, probavnih smetnji. Neki su po napuštanju interneta jeli bez prestanka. Gutali su sve, zaslađeno, masno i ukusno. Oboljeli su od dijabetesa, masne jetre, zatajenja bubrega. Svejedno su nastavili proždirati sve ono za čim su žudjeli. Njihova je glad bila neutaživa.

Živjeli su otuđeno, odvojeni od svijeta u kojem su rođeni, posve nevini. Odgajali su ih svećenici i časne sestre. Učili su njihov jezik, običaje, vjerovanja. Bili su prisiljeni oponašati sve što oni čine. Ocrnjivali su znanje koje su im roditelji prenijeli.

Malokad su razumjeli što svećenici i časne sestre od njih očekuju. Čak i onda kad su pokušavali ispravno postupiti, točno odgovoriti, pljuska ili udarac šibom po stražnjici podsjetili bi ih da u tome neće nikada uspjeti. Na životu ih je održavao strah. Pokazivao im je smjer. Neki su mu se odbijali pokoriti. Neki su zbog toga svakoga dana kažnjavani. Neke su zatvarali u podrume i mračne prostore. Bez hrane. Bez svjetla. Bez grijanja. Sve dok se ne bi slomili. Neki se nisu nikada pokorili. Neki su pobjegli. Kroz podrumski prozor. Usred zime. Za olujne večeri. Izgubili bi se. Neki su radije umrli od hladnoće nego se vratili na to sjenovito, mračno mjesto, lišeno topline i svjetlosti.